
ISSN 0350–185x, LXIX (2013)
UDK: 811.163.41'367.332.8
ID: 199269132
DOI: 10.2298/JFI1369245S
Примљено: 10. новембра 2012.
Прихваћено: 5. априла 2013.
Оригинални научни рад

ЖИВОЛИН С. СТАНОЈЧИЋ*
Београд

ЗНАЧЕЊЕ, АНАЛОГИЈА И АЛТЕРНАТИВНОСТ СИНТАКСИЧКИХ СТРУКТУРА

На грађи из Његошевог језика и каснијих писаца са ширег подручја, а на теоријским ставовима когнитивне лингвистике и методолошким поставкама трансформационе граматике, аутор разматра синтаксичко-семантичке елементе који омогућују алтернирање везника *где*, *шито*, *како* и *да* – међусобно и са другим везницима зависних реченица чија је семантичка основа појам „узрок“, „место“, „начин вршења радње“, „квалитет ствари“ и „објекат радње“. По аутору, уз деловање унутарјезичких значењских и аналошких чинилаца, у датоме процесу значајну улогу има идиолекатско искуство говорника (читаоца) и његово знање о језичким јединицама општег језика дате заједнице.

Кључне речи: формална ознака, зависна реченица, везници, узрочна реченица, месна реченица, експликативна реченица, релативна реченица, партицип, допуна, одредба, трансформ.

Полазећи од врло основаног теоријског става когнитивне лингвистике да су „граматичка значења апстрактне природе“, а да је „за многа граматичка значења... утврђено, и мање или више исцрпно доказано, да су организована као метафоре просторних односа који су им у основи“ (ПИПЕР 2008: 309), очигледно је да је чинилац *значења* са пратећим елементом *аналогije* – одлучујући и у процесу који доводи до међусобне заменљивости везника као лексичко-морфолошких ознака односа делова сложене реченице. У овоме погледу, модерна когнитивна лингвистика враћа у методологију лингвистике, на новом, системском нивоу и са прецизнијим инструментима анализе, и оне приступе традиционалне граматике који су у својим анализама језичког материјала – или интуитивно, или на основама дотада изграђених система анализе – уважавали улогу семантичких односа у синтаксичким структурама.

* z.stanojic@sezampro.rs, stanojic2002@yahoo.com

Посматрано на конкретној грађи, и представници наше традиционалне граматике су констатовали да су посебне врсте „а у нечему ипак сродне узрочне реченице с везником *где*“ као што је реченица: *Благо Андри ће* [књ. гдје] *је ѿогинуо, / дивне ли га очи оїлакаше, / дивна ли га усїа ожалише*, која се из Његошевог стиха 1305–1306 у Горском вијенцу наводи у најобимнијој дескриптивно-нормативној граматичкој XX века (СТЕВАНОВИЋ 1986: 898). Њен аутор, наиме, налази сродност ових реченица са оним зависним узрочним реченицама у којима је формална ознака њихове везе са вишом, главном реченицом у овако сложеној или везник *да*, или везник *шїо*, којима се „упућује на неизречен корелатив који би могао да се да у облику заменице *їо* или именице *чињеница* (везнику *шїо* више одговара први корелатив, а везнику *да* више други)“, с којима „ове реченице не би, истина, престале бити узрочне, али би с њима биле још и односне – у првом случају, а изричне зависне од именице... – у другом“ (СТЕВАНОВИЋ 1986: 897). Овај синтаксичар, констатујући дату сродност, мисли на реченице као што је она са типичним изричним везником *да*, али који може бити и везник зависне узрочне реченице каква се налази у примерима:

Њега је тиштало *да* је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло *да* се узрујаваш,

– из језика писаца и са ширег подручја. Он их наводи – „као доказ да се везник *да* употребљава и у функцији спољног знака везе узрочне реченице с управном“, уз напомену „да је у функцији везника зависних реченица за узрок више на своме месту *шїо* него *да*“. При томе, такође, он експлицитно истиче да се у оваквим везничким конструкцијама везник *шїо* заправо своди на изворни односни (релативни) везник а тиме цела зависна узрочна реченица, у морфосинтаксичком аспекту – на односну (релативну) реченицу (СТЕВАНОВИЋ 1986: 820, 897).

Поступком трансформационе граматике показано,¹ можемо закључити да би, као што би садржина ових двеју реченица могла бити исказана формама са корелативима (1) демонстративном заменицом *їо* и (2) именицом *чињеница*, које наводи М. Стевановић, дакле (конструисаним) реченицама:

(*1) Њега је тиштало *ї о да / шїо* је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло *ш о да / шїо* се узрујаваш,

¹ Ознакама (*1), (*2), (*3)..., (*а), (*б), (*в)... – означени су конструисани примери приказаних реченица.

(*2) Њега је тиштала *чињеница да / шћо* је његова отаџбина могла осудити на смрт свог најбољег сина. – Али је зло *чињеница да / шћо* се узрујаваш,
– исто тако и садржина оригиналне Његошеве реченице *Благо Андри ће* [књ. гдје] је *погинуо*, / *дивне ли га очи ојлакаше*, / *дивна ли га уста ожалише* могла би бити исказана формом:

(*1) Благо Андри *шћо* је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише,

или формом:

(*2) Благо Андри *да* је погинуо, / дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише.

С тим што би у тако добијеним реченицама зависне реченице означене са *шћо* односно *да*, са *синтаксичког аспектa*, биле експликативна допуна исказу – непотпуној реченици *Благо Андри...* јер откривају значењски садржај прилога *благо* (стање), којим се оно приписује субјекту у дативу. По своме *значењском садржају*, наравно, оне би биле у категорији зависне узрочне реченице у којој оба ова везника имплицирају вредност или типично узрочног везника *јер*, или евентуално корелативно-везничке конструкције која садржи демонстративно *ио* – *за ио шћо*, односно конструкције која као корелативну лексему садржи именицу – *због чињенице шћо / да*, а такође открива информацију о узроку стања означеног управном реченицом.

На морфосинтаксичком нивоу, уз увођење дубинске категорије *значања*, заправо, ова алтернација је – *mutatis mutandis* – аналогна оној у којој се појављује везник *ће* (*гдје*) као морфолошка ознака зависне реченице која никако није – *месна* зависна реченица, него је *изрична* зависна реченица онога типа какве су и реченице у којима су морфолошке ознаке везници *да* и *како*. Ја сам о унутарјезичком процесу који омогућује алтернирање овога везника са везницима *како* и *да* већ писао и понудио своје тумачење – у чланку *О морфосинтаксичким и семантичким условима синтаксичких трансформација везника* (где, како, да). – *Јужнословенски филолог*, LXVI, у част академика Ирене Грицкат, Београд, 2010, стр. 431–438. Зато ћу овде само дефинисати *чињенице семантике*, уз описану чињеницу готово механичке *аналогije* коју видимо и овде, на нивоу морфосинтаксе управо као што је видимо и на другим нивоима језика, на фонолошком и на морфолошком нивоу.²

² “Most linguists distinguish at least three levels of structure in their analysis of sentences: the phonological, the syntactic and the semantic. To these three they may

Уосталом, теоријска семантика и указује, управо на примерима реченичне (обличке) структуре, да су традиционални граматичари били у праву када су, да применим на њих речи Џ. Лајонса, констатовали да „површински *различитије* реченице и изрази могу бити изведени из *истије* структуре која им је у основи и обрнуто да површински *идентичне* реченице и изрази могу бити изведени из *различитијих* структура које су им основа“.³

Узимајући у обзир напред наведен теоријски став когнитивне лингвистике, заправо, може се закључити да је за елемент *семантике* са пратећим елементом *аналогije* као одлучујући у процесу који доводи до употребе везника *где* (и његове заменљивости са везницима *како* и *да* у реченицама овога типа, какву сам описао у поменутом чланку у *Јужнословенском филологу*) – врло илустративан пример:

(а) Команданта сам нашао у једној проширеној рупи *где* седи са ордонансима – из језика једног писца из средине XX века (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија, III, Delta Press, Београд, 1986, стр. 162).

Нема сумње да, са семантичког аспекта, ова реченица може имати као свој први трансформ и облик:

(*а) Команданта сам нашао у једној проширеној рупи *у којој* седи са ордонансима,

– са зависном релативном реченицом као одредбом именице у предикатској синтагми управне реченице.

Али, такође, нема сумње да би сваки говорник српског језика као матерњег могао да формира ову реченицу и са *како* и *да* уместо с везником *где*, дакле, да исти значењски садржај пренесе слушаоцу (читаоцу) и реченицом коју овде конструишемо као форму с везником *како*:

(*б) Команданта сам нашао у једној проширеној рупи *како* седи са ордонансима, као и реченицом коју конструишемо као форму с везником *да*:

or may not add morphology to serve as a bridge between the syntax and the phonology in particular languages” (ЛАЈОНС 1990: 373).

³ Теоретичар семантике Џон Лајонс, повезујући многе системе синтаксичке анализе у врло широком домену трансформационе граматике и каже да те различите системе управо уједињује “... their acceptance of the view that superficially distinct sentences and phrases may be derived from the same underlying structure and conversely that superficially identical sentences and phrases may be derived from distinct underlying structures, and this is, up to a point, a view that many traditional grammarians have held” (ЛАЈОНС 1990: 394).

(*в) Команданта сам нашао у једној проширеној рупи *да* седи са ордонансима.

Али је сваком говорнику српског језика у тумачењу значења у варијанти (а) близак и елеменат везе *ипросијорног* значења именице *рупа* и *ипросијорног* значења везника *где*, као што му је блиска и могућност да се везник *где* веже и директно за глагол у предикату:

(*а) Команданта сам нашао *где* седи са ордонансима [у једној проширеној рупи],

– чиме се сада квалификовање зависном реченицом помера из сфере приписивања ситуације именици (*команданџи*) и премешта у сферу непосредне везе са глаголом у предикату главне реченице (*нађи*), чиме је, дакле, добијена (права) зависна *месна* реченица – јер се може подразумевати месно прилошко значење:

(*аа) Команданта сам нашао [*џамо*] *где* седи са ордонансима...

Такође, блиска је у томе осећању и могућност да се везник *како* веже директно за глагол у предикату:

(*б) Команданта сам нашао *како* седи са ордонансима [у једној проширеној рупи],

– чиме је, дакле, добијена зависна *изрична* реченица, али и реченица која може имплицирати начин на који се врши радња гл. *седеџи* у зависној реченици:

(*бб) Команданта сам нашао [*онако*] *како* седи са ордонансима [у једној проширеној рупи].

И најзад, блиска је и могућност да се везник *да* веже непосредно за глагол у предикату управне реченице:

(*в) Команданта сам нашао *да* седи са ордонансима [у једној проширеној рупи],

чиме је, и у овом случају формално – такође добијена зависна *изрична* реченица, дакле, синтаксички допунске (објекатске) природе, али са значењског аспекта одредбене (квалификативне) природе, која имплицира могућност употребе релативног везника (и релативне реченице) – онда када промењен ред речи то омогућује:

(*вв) Нашао сам команданта *који* седи са ордонансима [у једној проширеној рупи].

Њоме се, наравно, открива (у овом случају привремен) квалитет појма означеног именицом (*команданџи*) којој је ова зависна релативна реченица, са синтаксичког аспекта – одредба. Као аргумент за

ову констатацију довољно је само подсетити да се у старијим фазама српскога језика, па и у неким довуковским језицима књижевних дела, ова синтаксичка ситуација решавала употребом партиципа, што би значило формом типа који реконструирамо као исказ: **Нашао сам командантиа седећег са ордонансима* – у којем овај облик има функцију кондензатора релативне реченице (СУБОТИЋ 1998: 95–102).

Дубински посматрано, дакле – са семантичког аспекта, у случају (б) при извршењу радње гл. *наћи* имамо – елеменат уочавања чињенице „седења – па тиме и *начина* седења команданта“ а да на то указује прилошка начинска семантика везника *како*, а у случају (в) при извршењу радње гл. *наћи* – имамо уочавање чињенице „субјектовог *седења* као *објекта* радње уочавања“ а да на то указује експликативна функција везника *да*, као што и у случају (а), од којег смо пошли као реализованог у пишчевом дискурсу, извршење радње *наћи* имплицира исто уочавање ситуације „седења“ у њеном локационом елементу – везано с *местом*, на шта упућује прилошка локациона семантика везника *где*.

Баш као што је Његош употребио у основи *везник месне реченице* (*ће* [књ. гдје]) – са вредношћу *узрочног везника*, тако су, како сам у томе раду већ рекао, и два најпознатија српска преводиоца текстова са енглеског језика у 20. веку, Боривоје Недић и Живојин Симић – употребили тај везник као везник зависне *изричне реченице* (непосредно) везане за именицу која је директни објекат глагола у предикату главне (управне) реченице, дакле:

- (1) Аргонаути *видеше* у даљини стадо оваца *где њасе*, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином.

(Р. Гревс, Златно руно – роман, превели Боривоје Недић и Живојин Симић, Београд 1966, стр. 571)

Уз промену места појединих сегмената реченице, трансформи ове реченице могли би бити:

- (*1) Аргонаути *видеше где њасе* стадо оваца у даљини, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – форма зависне изричне реченице, као објекта глагола *видети* у управној реченици, у којој *где* има синтаксичку вредност *изричног везника*;

- (*2) Аргонаути у даљини *видеше да њасе* стадо оваца, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

≈

Аргонаути у даљини *видеше како њасе* стадо оваца, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – форма зависне изричне реченице, као објекта глагола *видети* у управној реченици, у којој *да* односно *како* имају синтаксичку вредност *изричног* везника;

(*3) Аргонаути у даљини *видеше* стадо оваца *које њасе*, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином,

дакле – форма зависне односне (релативне) реченице, као одредбе именици *стадо* у управној реченици, у којој везник *који* има синтаксичку вредност *односног* везника.

У светлу аналогије коју сам поменуо као значајан фактор стварања алтернација у језику, и ову реченицу, као и почетну Његошеву и друге анализирани, ставио бих у контекст типа примера које даје велики *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ. Тај речник, наиме, у свакој од одредница које дефинишу значења и функције ова три везника, као типичне примере њихове изричне („исказне“, како се тамо именује) функције – било из језика фолклора који је био грађа за Вуков период књижевног језика, било из језика писаца који се чврсто држе вуковске традиције – наводи примере као што су

(1) – за везник *гдје* као изрични везник реченице:

Ал' му књига доста грдно каже, | Књига каже, *ђе* га куне мајка (НП Вук 2, 265). – А кад се пробуди, осети *где* му је лакше (Том. Ј. 2, 30),

у којима је он синониман (и заменљив) – са везницима *да*, *како*, *е*;

(2) – за везник *гдје* као изрично-начински/временски везник реченице:

У твојој башти те видех јуче, | *Гдје* береш крупне распукле гранате (Шант. 3, 29).

у којима је он синониман (и заменљив) – са везницима *како*, *да*, *док*, *кад*, *е*.

У свима њима битан генерички моменат њиховог алтернирања (и трансформационих потенцијала) јест *значење са аналогијом као његовим њраишећим елементом*, наравно – везано за идиолекатско искуство, (сасвим) индивидуално поседовање знања о контексту у којем је говорник (читалац) дату јединицу већ срео у општем језику наше заједнице.

У вези с тако дефинисаном категоријом идиолекатског искуства као елемента језичког избора које врши појединачан говорник, напо-

менућу да сам већ, у једном раду читаном на симпозијуму посвећеном стогодишњици рођења Романа Јакобсона (СТАНОЈЧИЋ 1996: 171–178), у тумачење сложеног комплекса односа који су садржана лингвистичког појма „језичко осећање“ – увео појам (и термин) *временска коцка*. Рекао сам тада да узимајући у обзир, у анализираним примерцима микроконтекста утврђено, симултано укрштање језичких особина које се, иначе, јављају у *дијасистему*, дакле – као јединице временски / просторно различитих слојева језика, (такав) језички исказ, заправо, није линеарна категорија, која, природно, подразумева дводимензионалност. То је – истакао сам тада цитирајући Лајонса – заправо оно што лингвистика назива и „*diachrony-in-synchroney*“, тј. фактом да је, „у истој тој заједници, језик једне генерације, ...значајно различит међу истојезичним, а по годинама различитим генерацијама,... као и да у неко одређено време, одређени облици, лексеме или изрази падају у очи просечног говорника језичке заједнице као старинске, док друге они перципирају као нове и још недовољно устаљене“ (LYONS 1990: 621). Дакле, сваки (такав) језички исказ је стварно тродимензионална категорија – „временска коцка“ језичких црта, које слушаалац / читалац спонтано, у зависности од својих језичких навика, перципира као монолитну јединицу, одн. која се у његовом језичком осећању реализује као јединствена, иако комплексна, целина.

Можда би појам *временске коцке*, са квалитетима тродимензионалности (уместо линеарности као уобичајене сосиријанске слике језичког исказа) – био некакав сигурнији елеменат одговора на одређивање трансформационих потенцијала оваквих исказа и овог, морфосинтаксичког нивоа, који је иначе смештен у домен стилски обележених исказа? У одговору на овакво питање, природно, морала би се узети и чињеница аксиоматског карактера – да је та *временска коцка* апсолутно лично искуство и као такво – апсолутно лично – врло условна категорија језичког израза, дакле, да је – потпуно у домену стилског инвентара који је на располагању говорника (писца) датога језика.

Цитирана лијерајтура

ПИПЕР, Предраг. „Граматика границе.“ *Јужнословенски филолог* LXIV, 2008: 307–322.

СТАНОЈЧИЋ, Живојин. „Из поетског језика М. Црњанског – у светлу Јакобсонових учења.“ *Наш језик*, н. с., књ. XXXI/1–5, 1996: 171–178.

СТАНОЈЧИЋ, Живојин. „О морфосинтаксичким и семантичким условима синтаксичких трансформација везника (*где, како, да*).“ *Јужнословенски филолог*, LXVI, 2010: 431–438.

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986.

СУБОТИЋ, Љиљана. „Употреба партиципа у књижевном језику Јована Степије Поповића.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLI, 2, 1998: 95–102.

LYONS, John. *Semantics*, Volume 2, Cambridge – New York – Sydney, 1990.

Summary

Živojin S. Stanojčić

SEMANTICS, ANALOGY AND ALTERNATION CAPACITY OF SYNTACTIC STRUCTURES

Departing from examples found in the language of Njegoš and later writers from a broader area, and on the theoretical premises of cognitive linguistics as well as on transformational grammar methodology, author is discussing the syntactic and semantic elements that enable the alternations of conjunctions *где, што, како* and *да* – mutually and with other dependent clauses conjunctions the semantic basis of which are the notions “cause”, “space”, “manner of an action” and “object of an action”. According to author, in the given process, with inner linguistic semantic and analogical factors, the idiolectal experience of speaker / writer (listener / reader) and his/her knowledge of language units in the common language of the given society – have the most important role in the event of language perception.

Keywords: formal mark, dependent clause, conjunctions, causal clause, explicative clause, spacial clause, relative clause, participle, complement, determinant, transform.